

1933 ÜNİVERSİTE REFORMU TÜRKİYE'DE BİR BİLİM FELSEFESİ GELENEĞİ YARATABİLDİ Mİ? NUSRET HIZIR'IN FELSEFESİ ODAĞINDA BİR TARTIŞMA

Çağlar KARACA¹

Giriş

Türkiye'nin üniversiteler tarihinin başlangıcı, Osmanlı Devleti'nde modernleşme girişimleri kapsamında kurulan ilk üniversite olan Darülfünun'a ve Mekteb-i Tıbbiye, Mekteb-i Mülkiye gibi birkaç fakülteye dayanmaktadır. Cumhuriyet öncesi dönemde, çağın gereksinimleri doğrultusunda uzmanlaşmış insan gücü yetiştirilmesi ön plana çıkmış, daha çok Batılı bilimsel kaynaklardan çeviri ve aktarımlar yapılmış, özgün akademik üretim konusunda ise pek fazla mesafe kaydedilememiştir. Cumhuriyet'in 10. yılında başlatılan üniversite reformu bilimsel çalışmalar konusundaki açığı kapatmayı hedefliyordu. Bu yola tek bir üniversite olarak İstanbul Üniversitesi ile çıkıldığı düşünülürse, yükseköğretimde eksikğin ne denli büyük olduğu da anlaşılabilir. 1933'te İstanbul Üniversitesi, 1935'te ise Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kurulmasıyla birlikte, antropoloji, dilbilim ve tarih gibi sosyal bilimlerde kısa sürede önemli aşamalar kaydedilmiştir. Tarihsel arkaplanında önemli ve uzun vadeli bir bilimsel kültürün oluşması gereken doğa bilimleri, matematik ve felsefe alanlarında ise çok daha ciddi boyutta bir geri kalmışlık söz konusuydu. 1933 reform sürecinde, bu alanlarda çağı yakalamaya katkı sağlayabilecek iki büyük düşünür, matematikçi Richard von Mises ve bu makalede ele alınacak olan felsefeci Hans Reichenbach İstanbul Üniversitesi kadrosuna dahil edilmişlerdi.

Sözü edilen üniversite reformuyla birlikte Darülfünun kapatılıp, İstanbul Üniversitesi açılırken birçok hocanın görevine son verilip yerlerine çoğunluğu Alman olan akademisyenler getirildi. Bu dönüşüm, yükseköğretimde Batı standartlarının yakalanması için iddialı bir atılımı beraberinde getiriyor ve böylece Darülfünun'da eleştiri konusu edilen başıboşluğa son vermeyi amaçlıyordu. Cumhuriyet'in bu atılımı ne ölçüde başarılı oldu ve sonraki yıllarda ne ölçüde devam ettirilebildi? Bu yazıda bu soruya felsefe özelinde yanıt aranacaktır. Hans Reichenbach'la başlayan ve ardından Nusret Hızır'la devam eden bilim felsefesi etkinliğinin bugünkü durumundaki izlerini aydınlatmak amacıyla başlangıçta hedeflenen düzeyin ne ölçüde kök saldı ve –tarihsel bir tesadüf olarak—Nazi Almanyası'nda barınmaz hale gelen akademisyenlerin Türkiye'ye gelmesiyle oluşan potansiyelin ne

¹ Öğr. Gör. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Fen–Edebiyat Fakültesi, E-posta: ckaraca@kastamonu.edu.tr

derece değerlendirilebildiği tartışılacaktır. Sözü edilen tarihsel sorgulama bugün Türkiye'de akademik anlamda felsefeden ne anlaşıldığı, felsefi üretimin ne düzeyde gerçekleştiği ve hangi felsefi geleneklerin yerleşik hale geldiği sorularıyla sıkı sıkıya bağlantılıdır. Söz konusu bu güncel problemleri akılda tutarak, Cumhuriyet dönemi felsefe tarihinin bilim felsefesi odağında ele alınması önem arz etmektedir. Burada belirtilen dönemi ve etkilerini tarihsel olarak ele alan birçok çalışma bulunmakla birlikte, bu makalede farklı olarak Nusret Hızır'ın –a priori bilginin eleştirisi, bilimin nesnesinin tarihselliği ve neo-pozitivist yaklaşımın sınırlılıkları gibi—felsefi düşüncelerinin tartışılması hedeflenmektedir. Neden bilim felsefesi? Birinci neden, Reichenbach'la başlayan Cumhuriyet'in ilk ve tek² sistemli felsefi girişiminin bilimsel felsefe geleneğini temel almasıdır. İkinci neden ise bilim felsefesinin felsefenin en eski problemlerini günümüze taşıyan temel bir alan olmasıdır. Çalışmanın ilk bölümünde 1933 üniversite reformunun gelişimi, dönemin toplumsal koşulları ve bu kapsamda Reichenbach'ın İstanbul Üniversitesi'nde görev almasıyla ilgili sürece yer verilecektir. Ayrıca Reichenbach'ın felsefi görüşü olan bilimsel felsefe ve Türkiye'deki etkisi üzerinde durulacaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise Reichenbach'ın bu alandaki en yetkin takipçisi olan Nusret Hızır'ın bilim felsefesine katkıları ele alınacaktır. Nusret Hızır'ın bakış açısı Viyana Çevresi'nin görüşleri ve ele aldığı felsefi problemlerle sınırlı kalmamış, düşünür kendi döneminde etkin olan varoluşçuluk gibi diğer felsefi akımları da eleştirel gözle incelemiştir. Çalışmanın sonunda kısa bir değerlendirme yapılarak sonuç ve öneride bulunulmuştur.

1933 Üniversite Reformu ve Reichenbach'ın Türkiye'deki Etkisi

Türkiye'de bilim felsefesinin sistemli bir girişim olarak Hans Reichenbach'ın İstanbul Üniversitesi'ne gelişiyle başladığını öne sürmek yanlış olmaz. Elbette öncesinde Darülfünun'da görev almış Türk ve yabancı hocaların bu alanda çalışmaları bulunmaktadır: Örneğin, aslen zoolog olmakla birlikte biyolojinin felsefi problemlerine de eğilen Raymond Hovassé'nin özgün ve eleştirel yaklaşımı dikkat çekicidir (bkz. Bahadır, 2005; Kadioğlu, 2003). Fakat bu ve benzeri çalışmalar kayda değer bir geleneğin veya planlı bir girişimin parçası değildir. 1933'te gerçekleşen üniversite reformunda ise, akademik anlamda Batı üniversitelerinin seviyesini yakalamak üzere yapılmış idealist bir çabanın var olduğu görülür. Genel olarak bilim ve kültür politikası açısından, bu girişim hem başarıları hem hayal kırıklığını, hem ilerici bir gayreti hem de sonrasında gerçekleşen görevden uzaklaştırma-

² Bir yanıyla ortaya çıkan çoğulculuk, bir yanıyla da ciddi bir bilim politikasının eksikliği nedeniyle sonraki dönemde 1933 reformunun merkeziliğiyle karşılaştırılabilir bir girişim görülmemektedir. Elbette, İslam felsefesinin yaygınlaşmasının tam olarak planlı olmayan fakat Türkiye'deki siyasal dönüşümün yansıması olan uzun vadeli etkileri sayılmazsa.

larda ortaya çıktığı üzere baskıcı uygulamaları, hem bir hümanizm ruhunu hem de yer yer yükselen şoven etkileri içeriyordu. Üniversite-iktidar ilişkisi anlamında bu reform hamlesinde, pozitif bilimlere öncelik veren, Cumhuriyet'in dönemsel ideolojik ihtiyaçlarına göre şekillenen, müdahaleci bir tutum söz konusudur.

Üniversite reformu radikal hamleler içermekle birlikte, Cumhuriyetin birçok inkılabı gibi fikrî kökenleri bakımından Tanzimat ve sonrasında benimsenen reformcu perspektife dayanır. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki üniversitelere denk bir kurum oluşturma çabaları XIX. yüzyılda başladı. Bu yüzyılın ikinci yarısına yayılan birkaç başarısız girişimin ardından Darülfünun-u Şahane 1900'de kuruldu. Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı'da pozitivizm ve materyalizm akımları yayılıyordu, Darülfünun da bundan kısmen etkilenmişti. 1919'da çıkarılan Nizamname ile kuruma idari özerklik sağlandı, 1924'te ise Darülfünun'a tüzel kişilik verildi. Darülfünun'da Batı'daki felsefe fakültesine benzer bir düşünceyle Hikmet ve Edebiyat Şubesi'nde psikoloji, ahlak, kelam ve mantık gibi dersler okutulması planlanıyordu ancak bu planlar tam olarak gerçekleştirilemedi. Kurum, felsefe eğitimi konusunda yetersizdi ve ancak 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet'ten itibaren felsefe dersleri sürekli olarak verilmeye başlanmıştı (Arslan, 2017, s. 54-55). Alman öğretim elemanlarının Türkiye'de ders vermesi süreci Darülfünun döneminde başlamış, felsefe alanında Günther Jacoby getirilmiştir. Jacoby'nin uzmanlık alanı yeni ontoloji ve Schopenhauer idi (Kaynardağ, 2001). Kendisi, o dönemde kuvvetli olan Fransız felsefesi etkisini eleştiriyor ve öğrencilerin yeterli felsefi altyapısı olmadığını ileri sürüyordu (Roure, 2018). Ancak, bu dönemin girişimlerinde Darülfünun müderrislerinin muhalefeti nedeniyle tam olarak başarı sağlanamadığı belirtilmiştir (Namal ve Karakök, 2011, s. 62).

Kuruluşunun ilk yıllarından itibaren Cumhuriyet rejimi Darülfünun'u problemli görüyordu. Kurtuluş Savaşı yıllarında Darülfünun'daki kimi hocalar Millî Mücadele'yi desteklerken, kimileri karşı çıkmıştı. 1922 yılında bu ikinci kesime yönelik örgütlenen öğrenci boykotu bu karşıt hocaların üniversiteden uzaklaştırılmalarıyla sonuçlandı (Namal ve Karakök, 2011). Ardından Darülfünun'u yeni Cumhuriyet'in beklentilerine uyumlu hale getirme çabaları devam etti. 1932 yılında İsviçreli pedagog Albert Malche eğitim reformuyla ilgili kapsamlı bir rapor hazırlamak üzere Türkiye'ye getirildi. Malche Darülfünun'daki özerkliğin başıboşluk getirdiğini öne sürüyor ve müderrislerin meslekî kurullarca seçilmesi uygulamasını eleştiriyordu (Namal ve Karakök, 2011).³ 1933'te Polonyalı matematikçi Richard Courant (1888-1972) ile Nobel ödüllü Alman fizikçiler James Franck (1882-1964) ve Max Born (1882-1970) Türkiye'ye çağrılarak eğitim reformu konusunda

³ Malche'nin raporundaki bu tavsiyeler yeni kurulan İstanbul Üniversitesi'nde özerkliğe son verilmesinde etkili olacaktı.

danışmanlık yaptılar. Atatürk'ün notlarından, Malche'nin raporu üzerine ayrıntılı olarak çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu notlarda Atatürk, eğitim reformunu bir kültürel dönüşüm meselesi olarak anlamak gerektiğini, aksi takdirde başlı başına eğitimin ıslahının anlamsız olacağını belirtir (A. Arslan ve Selçuk, 2008). Bunun yanında, çeşitli aydın kesimleri de Darülfünun'u şiddetle eleştiriyordu. Örneğin sol Kemalistlerin çıkardığı *Kadro* dergisi, Darülfünun'un inkılapçı ruhu taşımadığını iddia ediyordu (Ertan, 1994). Bu ortamda, 1933'te Darülfünun kapatıldı ve buradaki birçok akademisyenin görevine son verildi. Hemen ardından İstanbul Üniversitesi kuruldu. Darülfünundan farklı olarak, İstanbul Üniversitesi'ne özerklik tanınmamıştı. Üniversite Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlıydı ve rektör maarif vekilini temsil ediyordu. Reform dönemi asıl olarak 1933-1946 yıllarını kapsamaktadır, zira 1946'da Hasan Ali Yücel 1933 reformunun görevini tamamladığını belirtmiştir. Darülfünun kapatılırken fazla liberal olduğu eleştirisi getirilmişti, Yücel'e göre o dönemin (1933-1946 yılları arası) ihtiyacı ise disiplin ve birlikti. Kuşkusuz, 1946'dan itibaren ifade edilen, üniversitelerin nispeten özerk bir yapıya kavuşturulması niyeti II. Dünya Savaşı sonrası dünya genelinde esmeye başlayan siyasî hava ve Türkiye'nin çok partili düzene geçme sürecinin bir parçası olarak düşünülmelidir. Bununla birlikte, elbette bilindiği gibi Türkiye'de gerçek bir üniversite özerkliği ve düşünce özgürlüğü hiçbir zaman hayata geçmemiş, var olan son derece sınırlı özgürlük ortamı da toplu uzaklaştırmalar ve darbelerle kesintiye uğramıştır.

İstanbul Üniversitesi'nin kurulmasıyla birlikte, genç Cumhuriyet Nazi Almanyası'ndan kaçan bilim insanlarına kapılarını açarak burada görevlendirmiştir. Türkiye'nin bilim ve eğitim reformunu kısa sürede gerçekleştirebilecek yeterli insan kaynağı bulunmadığından, iltica talebinde bulunan akademisyenler bir fırsat olarak değerlendirildi. Bu pragmatik nedenin ötesinde, Alman akademisyenlerin kabulü dönemin aydın kuşağındaki hümanist ve Batı'yla bütünleşme anlamında evrenselci eğilimle de uyum içerisindedir. Görevlendirmeler, kısmen bu profesörlerin Yahudi olması nedeniyle diğer üniversiteler tarafından istenmemesi, kısmen de Türkiye'nin daha iyi çalışma koşulları sunmasıyla (örneğin Reichenbach'ın maaşı Türk meslektaşlarının 4 katıydı) gerçekleşebildi. Albert Einstein, Yahudi nüfusu korumaya yönelik uluslararası bir birliğin onursal başkanı olması dolayısıyla Atatürk'e 40 akademisyenin Türkiye'ye kabul edilmesi ricasını içeren bir mektup yazdı (Uçar, 2016). Bu listedeki akademisyenlerin tamamı değilse bile önemli bir kısmı Türkiye'ye kabul edildi. 1933-34 yıllarında İstanbul Üniversitesi'nde çoğu Alman olmak üzere 42 yabancı profesör bulunuyordu (İrızık, 2011, s. 163). Bu profesörlerin çoğu aynı zamanda bölüm başkanıydı. Sonraki yıllarda da yabancı aka-

demisyenlerin Türkiye'ye kabulü devam etti. Tüm unvanlardan gelen akademisyenlerin toplam sayısının 100'ün üzerinde olduğu tahmin edilmektedir (Tachau, 2002).

Darülfünun'un kapatılmasıyla birlikte İslam felsefesi ve Bergsonculuk taraftarlarının tasfiye edilerek yerlerine Reichenbach'ın bilimsel felsefe anlayışının getirilmesi, Reichenbach'ın felsefesinin Cumhuriyet'in modernist ideolojisi olarak pozitivizmle özdeşleştirilmesine neden oldu (Direk, 1998; Mazıcı, 1995). Reichenbach'ın isteğiyle Bergson'un kitapları İstanbul Üniversitesi kütüphanesinden kaldırıldı ve yerine Avrupa'dan neo-pozitivizmle ilgili birçok kitap getirildi (Kaynaradağ, 2001). Alman filozofun Türkiye'ye gelişinin etkileri bilim felsefesiyle sınırlı kalmadı ve ideolojik yansımaları bakımından da tartışıldı. Cumhuriyet'i felsefedeki çoğulculuğu susturmakla eleştiren Direk (1998),⁴ Reichenbach'ın gelişini pozitivist görüşün empoze edilmesi girişiminin bir parçası olarak değerlendirir; muhafazakâr kesimde ise Reichenbach'ı August Comte ile başlayan pozitivist etkinin bir uzantısı olarak görme eğilimi hakimdir (örn. Ada, 2020). Bu değerlendirmeler kısmen doğrudur, çünkü Reichenbach'ın doğa bilimlerine öncelik veren ve metafiziği olumsuzlayan felsefesi gerçekten de belli temel ilkeler açısından pozitivizmle uyumludur. Bir lise felsefe dersini dinledikten sonra yaptığı konuşmasında açıkça belirttiği üzere, Atatürk felsefesinin pozitif bilimlere dayalı olması gerektiğine inanıyordu ve metafizikle uğraşan felsefeyi zaman kaybı olarak görüyordu (Arslan, 2017, s.69). Bu anlamda, neden bilimsel felsefeyi benimseyen Reichenbach'ın tercih edildiği oldukça açıktır. Bununla beraber, Reichenbach'a verilen görevde pozitivist ideolojinin tam olarak ete kemiğe büründüğünü öne sürmek abartılı bir yorum olacaktır. Cumhuriyet'in kurucu kadrolarına ilham veren akım olarak pozitivism, XIX. yüzyılda Avrupa'da Comte ile geliyor, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında, Mekteb-i Tıbbiye gibi Batılı tarzda eğitim verme amacıyla kurulan okullarda yaygınlaşıyordu. Sonradan neo-pozitivistler tarafından klasik pozitivism olarak da nitelenen bu ilk dalga pozitivism, bir aydın hareketi olarak, sekülerizm ve toplumda ilerleme nosyonlarını esas alan müdahaleleri öne çıkarıyordu.

⁴ Direk (1998), İslam felsefesi geleneğiyle Batı felsefesi takipçileri arasındaki kopukluğun temellerinin 1933 reformuyla birlikte atıldığını öne sürer. 1933 reformu böyle bir ayrışmanın tarihsel nedenlerinden biri olsa dahi, yeter-koşulu olduğunu öne sürmek zordur. Üstelik, bu üstten müdahale –Direk'in deyimiyile akademik şiddet—olmasaydı dahi kopukluğun eninde sonunda gerçekleşeceği öngörülebilir, çünkü Batı felsefesiyle geleneksel felsefenin ayrışmasının temelinde yatan, esasında –modern bilime yakın ve/veya eleştirel—yorumlarıyla birlikte seküler felsefeyle geleneksel/dinsel felsefe arasındaki zihniyet zıtlığıdır. Geçmişten bugüne dünyadaki farklı akademik çevrelerde de görülen bu tür ayrışmalar, farklı felsefi akımların –ve nihayetinde alanların—temel problemleri, varsayımları ve öngörülerini arasındaki mesafe arttıkça, aralarındaki diyalogun da imkansız hale gelmesinin bir sonucudur. Dolayısıyla, diğer birçok ülkede de felsefede çoğulculuk, disiplini tümünden kapsayan bir diyalog ortamından ziyade büyük ölçüde bağımsızlaşan düşünsel adacıklarla sürdürülüyor.

Felsefi olarak elbette burada materyalizme yakın bir duruş söz konusudur.⁵ Bu durum karşısında başta muhafazakârlar olmak üzere çeşitli kesimden eleştirmenlerin Reichenbach'ta her şeyden önce bir pozitivist görmeleri, sekülerizmle ilişkilendirdikleri felsefi geleneklerin “iç” tartışmalarını yok sayarak, pozitivism, materyalizm, ampirizm gibi belirli felsefi bağlantıları bulunan akımları toptancı bir yaklaşımla hedef tahtasına oturtmalarının bir sonucudur.

Ne var ki, pozitivism ve onun Cumhuriyet ideolojisindeki etkisi asıl olarak toplum bilimi bağlamında ortaya çıkmıştı. Bu fikri hareketin baş aktörlerinden biri, bilindiği gibi Ziya Gökalp'tir. Felsefe ve doğa bilimleri alanında ise, Ernst Mach gibi filozoflar bir ölçüde tartışılmış olsa da Reichenbach öncesi dönemde bilim felsefesi problemleri etrafında ayrıntılı bir pozitivism tartışması hiçbir zaman yapılmadı. Reichenbach'a temel oluşturan düşünsel zemin Viyana Çevresi olduğundan, aslında Reichenbach onun Türkiye'ye gelişine öncülük eden kadrolara dahi yeni olan bir düşünceyi beraberinde getiriyordu. Kısacası, Avrupa'da doğmuş düşünce akımları olarak pozitivism ve neo-pozitivism (hatta sonrasında yapılan analitik felsefe de buna dahil edilebilir) arasında devamlılıklar bulunabilir, fakat Türkiye düşünce tarihinde benzeri bir devamlılık söz konusu değildir. Öyle ki, birbirinden büyük ölçüde kopuk akımlar olarak pozitivism sosyal bilimlerde, neo-pozitivism ise sınırlı bir bilim felsefesi çevresinde etkili oldu.⁶ Dolayısıyla, pozitivism ve Reichenbach arasında, bu alandaki genel düşünsel zeminin parçası olan sekülerizm haricinde, Cumhuriyet ideolojisini temsil eden bir ideolojik devamlılık bulmak mümkün değildir.

Kaldı ki, Reichenbach kendi çağında ampirizmin idealizme kaçan bir yorumu olarak değerlendirdiği Machçı pozitivism son derece eleştirel yaklaşmaktadır. Berlin ve Viyana Çevresi'nin ortak yaklaşımı başlangıçta mantıksal pozitivism olarak adlandırılrsa da (neo-pozitivism olarak da bilinir) sonrasında bu akımın temsilcileri kendilerini pozitivismden ayırıştırmak amacıyla mantıksal ampirizm kavramını benimsemişlerdir. Özellikle Reichenbach'ın kurucusu olduğu Berlin Çevresi pozitivism tanımını hiçbir zaman benimsememiş, hatta bu terimi aralarındaki ayrışmayı vurgulamak üzere Viyana Çevresi'ne atfetmişlerdir (Creath, 2017). Berlin Çevresi Reichenbach'ın neo-Kantçı temellerinden etkilenmişti ve Reichenbach Viyana Çevresi pozitivismi gerçeği algılara indirgemekle, bu bakımdan anti-realizme düşmekle eleştiriyordu (Stadler, 2011). Kendisi ise Einstein'ın Görelilik Kuramı'nı yorumlamak suretiyle a priori'nin görelileştirilme-

⁵ Bu konuda sıkça sözü edilen bir anekdot, İskoç entelektüeli Charles Mac Farlane'in Tıbbiye'nin kütüphanesinde Fransız materyalistlerinin yaygın olarak okunduğuna ve takdir gördüğüne şahit olması karşısında duyduğu şaşkınlıktır (bkz. Korlaelçi, 2002, s. 160-161).

⁶ Bu yazının doğrudan konusu olmayan analitik felsefe ise Anglo-Sakson ekolünü yakından takip eden akademik çevreler aracılığıyla Türkiye'ye girdi.

si düşüncesini ortaya atmıştır (Bu görüş aşağıda açıklanacaktır.). Reichenbach'ın öğrencisi Nusret Hızır da pozitivistimin Machçı idealizme varacağını öne sürerek bu akımı eleştirmektedir.

Yahudi kökenli ve sol görüşlü olan Reichenbach, Nazilerin iktidara gelişiyle birlikte kısa zamanda hedef haline getirildi. Bunun üzerine, görevine son verilmesini beklemeden kendisi Almanyadan ayrıldı ve geçici olarak İsviçre'ye yerleşti. Bu dönemde Oxford Üniversitesi'nden de davet aldı fakat Türkiye'deki etkisinin daha kuvvetli olacağına dair inancı, kendisine daha uzun süreli bir sözleşme (5 yıllık ve yenilenebilir) önerilmesi ve alım gücü daha yüksek bir ücret alacak olması nedeniyle Türkiye'yi tercih etti. Ayrıca, özgürlükçü bir tartışma ortamı ve yalnızca bilimsel kısıtların geçerli olduğu bir üniversite idealini taşıyan Reichenbach, genç Cumhuriyet'in yeni baştan bir üniversite kuracak olması itibarıyla bu idealini karşılayabileceğine dair umut beslemiştir (Güzeldere, 2005, s. 78). Salmon (1979) tarafından XX. yüzyılın çığır açan filozofu olarak nitelenen Reichenbach 1933 ve 1938 yılları arasında İstanbul Üniversitesi'nde ders verdi. Başlangıçta felsefe tarihi derslerini veriyordu. Reichenbach'ın asıl uzmanlık alanı felsefe tarihi olmadığından, 1936 yılında bilimsel felsefeyi benimseyen bir felsefe tarihçisi olan von Arster'in İstanbul Üniversitesi'ne gelmesini sağlayarak bu alandaki dersleri ona devretti (Kafadar, 2000).⁷ Reichenbach, felsefe öğrencileri dışında fizik ve mühendislik öğrencilerine de ders verdi ve sonradan kitap haline getirilen halka açık konferanslar düzenledi (Reichenbach, 2013). Öğrencilerin çoğu yabancı dil bilmediğinden ders anlatımı tercüme ediliyordu. Asistanları olarak, öncelikle Macit Gökberk, onun askere gitmesiyle de Nusret Hızır tercüme işini üstlendi. Gökberk matematik konusunda yetkin değildi, ayrıca felsefi ilgi alanları farklılaştığından, askerliğinin ardından Reichenbach'ın asistanlığını sürdürmek yerine doktora eğitimi için Alanya'ya gitmeye karar verdi. Nusret Hızır gibi matematik ve fizik eğitimi alan birkaç kişi dışında, öğrencilerin hemen hiçbiri Reichenbach'ı anlayabilecek bilimsel altyapıya sahip değildi (Irzık, 2011). Nusret Hızır Reichenbach'ın çok değerli olasılık mantığıyla ilgili Almanca makalesini *İhtimaliyet Hesabının Mantıki Esasları* başlığıyla Türkçeye çevirdi. Bu eser, olasılık mantığıyla ilgili Türkçede ilk yayınlanan kitap oldu (S. Kadioğlu ve Erginöz, 2011). Reichenbach'ın mantık ders notları Türkçeye çevrilerek 1939 yılında *Lojistik* adıyla yayınlandı.

Nusret Hızır (2004) Reichenbach'ın geleneğinin Türkiye'de yerleşmediğini belirtir. 1930'lu yıllarda Türkiye'nin bilim ve felsefedeki sınırlılıkları düşünüldüğünde, belki de fazla ütopyik bir girişim olduğundan veya genç Cumhuriyet'in ide-

⁷ Takip eden yıllarda Türkiye'de eğitim veren diğer Alman felsefeciler ise Walter Kranz, Heinz Heimsoeth ve Joachim Ritter'dir. Bu kişiler arasında yalnız Kranz iltica amaçlı olarak Türkiye'ye gelmiştir (Kaynar-dağ, 2001).

alizmi sonraki yıllarda sürdürülmediğinden, Reichenbach'ın gelişi beklenen etkiyi yaratamadı. Türkiye'ye getirilen Alman profesörlerin Türkçe öğrenmesi ve derslerini Türkçe olarak anlatması bekleniyordu. Reichenbach Türkçesini fazla ilerletmedi. Sözleşmesi bitmeden ayarladığı bir pozisyon için ABD'ye gitmesine izin verilmemesi üzerine, tepki olarak Türkçe öğrenmeyi bıraktığından söz edilmektedir (Irzık, 2011), fakat zaten 5 yılını tamamlamak istemeyen Reichenbach'ın her halükârda bu beklentiyi karşılamaktan uzaklaştığı görülmektedir. Sonuç olarak, Reichenbach emeklilik hakkının garanti olmaması ve çocuklarının eğitimiyle ilgili kaygı duyması gibi nedenlerle 1938 yılında Türkiye'den ayrıldı (Kaynaradağ, 1986). Bunların yanında, eşi Maria Reichenbach, kendisiyle yapılan röportajda Atatürk'ün ölümünden sonra yükselen şoven dalganın olumsuz etkisinden söz etmektedir (Güzeldere, 2005). Asıl neden olarak ise akademik açıdan o dönemde Türkiye'de modern felsefe, matematik ve fizik açısından gerekli donanımına sahip yeterince insan bulunmamasının belirleyiciliğini öngörmek zor değildir. Bu durum hem Reichenbach'ın derslerinin tam olarak anlaşılmasına, hem de Reichenbach'ın entelektüel izolasyonuna yol açmıştır. Reichenbach'ın, kendisiyle aynı dönem İstanbul Üniversitesi'ne gelen büyük matematikçi Richard von Mises'le dahi sürekli bir iletişimi olduğuna dair veri yoktur. Tam aksine, von Mises Reichenbach'ın olasılıkla ilgili görüşlerine eleştirel yaklaşmış ve Viyana Çevresi'ne daha yakın durmuştur. İki düşünür aynı dönemde yazdıkları olasılık teorisi üzerine eserlerinde birbirlerine çok az atıfta bulunmuşlardır (Irzık, 2011). Reichenbach'ın felsefesinin Türkiye'de çok fazla takipçi bulmamasında yalnızca akademik bir yetersizlik değil, felsefeye yaklaşım tarzı da bulunur. Reichenbach'ın yaklaşımı geleneksel felsefe yapma tarzını eleştirdiği felsefecilerden çok bilim insanlarıyla diyalogu, fiziğin kuramsal problemleri ve modern mantıkla doğrudan ilgilenmeyi gerektiriyordu. Bu durum ise, daha çok felsefe tarihini okuyarak dünya felsefesini anlamaya çalışan Türk akademisyenlerin beklentisine çok ters düşüyordu. Üstelik, seküler felsefede dahi tinsel sorunlara, Bergsonculuğa ve fenomenolojiye ilgi ağır basıyordu. Hızır (2018), İstanbul Üniversitesi'nde felsefeye dair adeta mistik bir algı olduğunu, bu durumun da Reichenbach'ın yaklaşımına karşı bir dirence neden olduğunu belirtir. XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Heidegger gibi "kıta felsefesi" olarak nitelenen dalın filozoflarına duyulan ilginin ağır bastığını göz önünde bulundursak, bu eğilimin çok fazla değişmediğini ve Reichenbach'ın etkisinin biraz da bu nedenle kalıcı olmadığını söyleyebiliriz. Reichenbach kadar etki yaratmış bir felsefeci olmamasına rağmen von Aster başta Macit Gökberk olmak üzere meslektaşlarıyla daha yakın işbirliğinde bulunmuş, sonuç olarak da Türkiye'de daha kalıcı bir iz bırakmıştır (Kaynaradağ, 2001).

Reichenbach ve von Aster'in ardından İstanbul Üniversitesi'ne ders veya konferans vermek üzere gelen Alman felsefeciler genellikle Nikolai Hartmann

çizgisinde isimler olmuştur (Roure, 2018). Bu gelenek içerisinde felsefi antropoloji alanında etkin olan ve söz konusu Alman felsefecilerin gelişine öncülük eden Takiyettin Mengüşoğlu öne çıkmaktadır. İstanbul Üniversitesi'nde Reichenbach ve onun öğrencisi Nusret Hızır ile başlayan bilim felsefesi geleneği ise Türkiye genelinde cılız kalmış olmakla birlikte nispeten daha canlı olarak Orta Doğu Teknik Üniversitesi ve ardından Boğaziçi Üniversitesi'nde devam etmiştir. 1980'li yıllardan itibaren Teo Grünberg, Hüseyin Batuhan ve Cemal Yıldırım gibi önde gelen bilim felsefecilerinin görüşleri çeşitli derecelerde Thomas Kuhndan etkilenmiştir (Akdoğan, 2001). Bu noktada Reichenbach'tan bugüne ne ölçüde bir süreklilikten söz edilebilir? Örneğin Hüseyin Batuhan, neo-pozitivizm literatürünü kendi çabalarıyla keşfettiğini belirtmektedir (Akdoğan, 2001, s. 128). Cemal Yıldırım ise Amerika Birleşik Devletleri'nin Indiana Üniversitesi'nde aldığı doktora eğitimiyle birlikte bu alanda uzmanlaşmıştır. Yıldırım, daha çok dünya genelindeki bilim literatürünü Türkiye'de tanıtmayı amaçlayan ders kitabı niteliğinde eserler kaleme almıştır (örn. Yıldırım, 1991). Yıldırım, Reichenbach'ın *Bilimsel Felsefenin Doğuşu* (Reichenbach, 2000) adlı temel eserini Türkçeye kazandıran isim olmakla birlikte, Türkiye'de gelişimine katkı sunduğu bilim felsefesi alanını Reichenbach'ın bilimsel felsefesinden ayrı tutmaktadır (Yıldırım, 2001). Bu ayrıma göre, bilim felsefesi kavramsal çözümlene ile bilim olgusunu aydınlatma, bilimsel bilginin epistemolojik ve mantıksal koşullarını irdeleme amacını güderken, bilimsel felsefe felsefeyi metafizikten arındırarak doğrudan bilimin etkinliğine yaklaştırmaya çalışır. Yıldırım, Reichenbach'ın bu yaklaşımı uygulandığında felsefenin felsefe olmaktan çıkabileceği endişesini belirtir. Bu görüş şu şekilde eleştirilebilir: Kavramsal çözümlenmenin bilim felsefesinin temel bir yöntemi olduğu doğru olmakla birlikte, ne Reichenbach'ın bu yöntemi uygulamadığı söylenebilir, ne de bilim felsefesi bilimin epistemolojik ve kavramsal temelleri ile ilgili genel bir sorgulamaya indirgenebilir. Bilim felsefesinin, Reichenbach'ın izlediği çizgide de görüldüğü üzere bilimin doğrudan kuramsal etkinliğiyle iç içe bir alan oluşu felsefecilerin ve felsefi düşünüşe sahip bilim insanlarının bilimin gelişimine olan katkısından çıkarılabilir. Ayrıca, sonraki dönemde etkin olan Wesley Salmon, Elliott Sober ve daha birçok bilim felsefecisi Reichenbach'ı bu alanda temel bir figür olarak değerlendirmişlerdir. Dolayısıyla Reichenbach'ın bilim felsefesine evrensel anlamdaki katkısı tarihsel olarak sabittir. Buna rağmen, Nusret Hızır'ın belirttiği gibi Türkiye'de Reichenbach'ın ele aldığı problemler ekseninde gerçekleşen bir gelişim mevcut değildir.

Gerek neo-pozitivizmin genel yaklaşımı, gerekse de Reichenbach'ın düşünceleri açısından, Reichenbach'ın Türkiye'deki felsefi etkisine de yansımış belirli sınırlılıklar söz konusudur. Neo-pozitivizmle ilişkilendirilen yaklaşımların çoğulluğuna ve iç tartışmalarda dahi bu akımın kimi kollarının eleştiriye tabi tutulduğuna yukarıda değinilmişti. Bu iç tartışmaların ötesinde, Viyana çevresinin ortak

ruhunu temsil eden metafizik eleştirisi de kendi içinde problemleri barındırır. Reichenbach'ın felsefe tarihini değerlendirmesinde de ortaya çıkan başlıca sorun, metafizik tutumun eleştirisiyle birlikte modern öncesi dönemin felsefi fikirlerinin toptancı bir reddiye kurban gitmesi tehlikesidir. Bir bakıma, bilimsel felsefenin getirdiği felsefi eleştirinin kendisinden önceki felsefeyi tükettiği varsayılır. Buradaki dayanak bilindiği gibi ampirizmdir. Fakat ampirizmin önceki felsefi görüşleri yadsımak adına kendi başına bir dayanak olamayacağı, Reichenbach'ın yasaların olasılıksallığını a priori ilkelere dayanarak temellendirme girişiminde ve uzlaşım-sallığın tamamen elimine edildiği bir deneySELLİĞİN olamayacağı öngörüsünde kendini ele verir. Bir başka deyişle, felsefenin eski çetrefilli problemleri felsefeden bir çırpıda kurtulmayı hedefleyen bu bilimsel girişimde yeniden ortaya çıkar.

Nusret Hızır'ın Felsefi Görüşleri

Reichenbach'la başlayan bir bilim felsefesi geleneğinin varlığı tartışmasında en önemli ve belki de tek dayanak onun öğrencisi Nusret Hızır'ın bu alandaki çalışmalarıdır. Nusret Hızır (1899-1980) Almanya'da fizik, matematik ve felsefe eğitimi gördü. Türkiye'ye dönerek Reichenbach'ın asistanı oldu. Ardından 1942'de Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde göreve başladı. 1960 darbesiyle birlikte üniversitedeki görevinden uzaklaştırılan 147'likler arasında yer aldı ve iki yıl sonra görevine dönebildi. 1963 yılında Ecole Normal Supérieur'da mantık dersleri verdi. 1968 yılında emekli oldu. Sonraki dönemde Siyasal Bilgiler Fakültesi, ODTÜ ve Hacettepe Üniversitesi'nde felsefe dersleri verdi.

Nusret Hızır bilimsel felsefenin yayılmasına önemli katkılarda bulundu. İstanbul Üniversitesi'nden Ankara'ya geçerek burada Reichenbach çizgisinin İstanbul'dakinden daha yaygın hale gelmesini sağladı. Öte yandan, bizzat Reichenbach ve Macit Gökberk tarafından Reichenbach'ın ardılı olabilecek, son derece yetenekli bir felsefeci olarak değerlendirilmesine rağmen, ardında çok fazla yazılı akademik üretim bırakmamıştır. Örneğin öğrencilerinden Öner (2000), Hızır'ın derslerinde en karmaşık konuları duru bir şekilde açıkladığını belirtir ve öğrencilerinin ısrarlarına rağmen Hızır'ın geniş birikimini bir mantık kitabı yazarak aktarmadığından yakınır. Hızır'ın (2018) kendisi de bu serzenişi çok kez duyduğunu fakat düşüncelerini kısa yazılarla aktarmayı tercih ettiğini belirtmiştir. Nusret Hızır'ın ömrünün son yıllarında yayınladığı *Felsefe Yazıları*, kendi deyişimiyle, popüler yazılarının bir derlemesidir –elbette bu nitelemenin bu yazıların akademik niteliğinin düşük olduğu anlamına gelmediğinin altının çizilmesi gerekir. Buradaki makaleler yalnızca bilim felsefesi konularını değil, Hızır'ın kendi bilim felsefesi anlayışına dayalı olarak Hegel, Nietzsche, Bergson gibi filozofları eleştirel gözle yorumlamasını içerir. *Bilimin Işığında Felsefe* de yine Hızır'ın yazılarının derlemesi

olarak yayınlanmış, üçüncü bir eser olarak asistanı Füsun Akatlı Hızır'ın ölümünün ardından notlarını *Geriye Kalanlar* adlı kitapta toplayarak yayınlamıştır.⁸

Nusret Hızır felsefeye özgün katkılarını Türkiye'de yaygın bir yöntem olduğu üzere çoğunlukla tarihteki büyük filozofların eleştirel analizi üzerinden gerçekleştirdi. Hegel ve Schelling gibi Alman idealistlerini ve Heidegger gibi varoluşçuları akıldan ziyade duygulara hitap eden ve bilimsel yöntemden ayrılan Romantik filozoflar olarak değerlendiriyordu (Hızır, 1976). Bergson'un felsefesindeki tutarsızlıkları vurguladı. Bu felsefi yaklaşımlardaki metafiziğin, Viyana Çevresi'nin yaklaşımı doğrultusunda, deneysel olarak doğrulanamayacak önermeler içermesi nedeniyle anlamsız olduğunu düşünüyordu. Leibniz'i ise, metafizik konusundaki görüşlerinden ziyade mantık ve dil konusundaki çalışmalarından dolayı çağının ötesinde bir düşünür olarak değerlendirmiştir. Aristoteles mantığına eleştirel yaklaşmış, çelişmezlik ve özdeşlik ilkelerinin mantıksal değil ontolojik ifadeler olduğunu öne sürmüştür. İki den fazla değerli mantığa eleştirisinde, üçüncü bir değer olarak olabilirliğin yine doğru-yanlış indirgeneceğini savunmuş ve bu mantığın gerçek alternatifinin daha sonraki dönemde ortaya çıkan olasılık mantığı olduğunu öne sürmüştür. Sonrasında, *Felsefe Yazıları*'na yazdığı önsözde, ikiden fazla değerli mantığa artık eskisi kadar eleştirel yaklaşmadığını belirtmiş, fakat bildiğimiz kadarıyla, yaklaşımındaki bu değişimi açıklayan yeni bir eser kaleme almamıştır.

Reichenbach'ın görüşleri doğrultusunda olmakla birlikte, Nusret Hızır'ın bilginin a priori temelleri ve ad hoc kuramlara ilişkin felsefi yaklaşımını Einstein'ın Görelilik Kuramı temelinde yorumlaması dikkat çekicidir. Bu konuda, Hızır (1976, 2018) Kant'ın bilimin felsefi temelinde yer aldığına inandığı ve aklın düzenleyici ilkeleriyle özdeşleştirdiği a priori bilgi kaynağına yönelik bir eleştiri getirmiştir. Bilindiği gibi Kant'ın felsefesi Newton'un bilimsel kuramı temelinde geliştirilmiştir. Newton, Hızır'ın tabiriyle, kütle, hız gibi fiziksel kavramları salt somut olarak tanımlanan özellikler (eidotik) olmanın ötesine taşıyor ve bunları ilişkisel olarak açıklamak suretiyle soyut (logos) olanın alanına taşıyordu. Newton fiziğinde a priori olarak kurama eklenen ve kurgusal bir öge olarak dahil edilen görüş uzay ve zamanın mutlaklığı idi. Buna göre, cisimlerin hareketi (Galileocu temeldeki bağıl hareket belirli bir görelilik anlayışı sunsa da) nihai olarak uzay-zamandaki sabit referans noktalarına göre açıklanabilir. Uzay-zamanın dokusu cisimlerin hareketinden etkilenmez. Uzay-zamanı açıklayan matematiksel temel Öklidçi geometridir. Sabit referans sisteminin dayanağı ise ad hoc bir teori olarak klasik fiziğe eklenen, tözsel ve hatta kimi yaklaşımlara göre maddi niteliklere sahip bir varlık olduğu varsayılan eterdir (Hızır, 2018, s. 100-103). Eter, ad hoc bir

⁸ *Bilimin Işığında Felsefe* adlı eserinin kaynakça kısmında yer alan son baskısı, *Geriye Kalanlar* adlı kitabı da içermektedir.

kuramsal temele dayanır çünkü kuramdaki eksikliği (evrensel olarak sabit referans noktası) açıklamak üzere kurgulanmış fakat deneysel olarak tespit edilememiştir. Kısacası uydurma bir eklemedir. Kant ise, Newton'un kuramındaki uzay-zaman mutlaklığını daha idealist bir çizgide açıklıyor ve uzay ve zamanın aklın kategorileri olarak deneysel açıklamayla bütünleştiğini öne sürüyordu. Buna göre, uzay ve zaman kategorik rasyonel yapıntılardır. Kendileri deney tarafından temellendirilemezler fakat deneyde elde edilen verilerin açıklanmasında temel alınır. Bir anlamda deneye uygundur. Hegelci idealizmde varsayılan, “ussal olan aynı zamanda gerçektir” türünden bir tür önerme olmasa da burada, “ussal olan gerçekte örtüşmektedir” gibi bir varsayım söz konusudur.

Bilindiği gibi, Newtoncu fizik bilimsel açıklama yönünden belirli problemlerle karşılaşmıştır; büyük cisimlerin hareketinde Newton yasalarının öngörülerinden sapmalar görülmesi, (sonradan Görelilik Kuramı çerçevesinde açıklanan) Merkür'ün yörüngesindeki sapma, ışık hızının saniyede yaklaşık 300,000 km ile sınırlı olması ve bu azami hızın gözlemcinin bağıl hızından etkilenmemesi gibi. Einstein bu sorunların çözümünü hareketin ilişkisel açıklanmasını daha temel bir kuramsal çerçeveye taşıyarak ve bu bağlamda aslında ad hoc bir çözüm olan uzay-zamanın mutlaklığı düşüncesini ortadan kaldırarak sağlıyordu. Görelilik Kuramı'na göre –deneysel verilerle sonradan doğrulandığı üzere—hareketli ve sabit iki saatte zamanın akış hızı birbirinden farklı olacaktır. Bu farklılık ise, sabit bir referans sistemine göre değil, hareketin algılandığı (gözlemcinin içerisinde yer aldığı) referans sistemine göre, yani görelilik olarak belirlenecektir.⁹ Einstein, bu bakımdan, hem eter gibi ad hoc bir kuramsal yorumu, hem de Kantçı anlamdaki, mutlak uzay ve zamanın aklın dikte ettiği kategoriler olduğu görüşünü devre dışı bırakıyor, uzay-zamanın yapısıyla hareket arasında, deneysel olarak tespit edilebilen bir ilişkisellik öngörüyordu. Einstein'ın kuramının getirdiği bir başka felsefi yenilik, aklın soyut ilkelerinin tatbiki olan geometri ile deneyi temel alan fizik arasında, enstrümantalist (araççı) olarak niteleyebileceğimiz bir bütünleşmeyi öngörmesiydi. Newton fiziğinde uygulanan Öklid geometrisi orta büyüklükte nesnelerin ölçümünde temel alınır; büyük nesnelerin ölçümünde ise, tıpkı hız sorununda olduğu gibi Öklid geometrisine uymayan durumlar görülür ve bunları yorumlamak için varsayımsal evrensel kuvvetlere başvurmak gerekir. Görelilik Kuramı'nda temel alınan Reinemann geometrisinde ise bu tür açıklamaya muhtaç uyumsuzluklar görülmez. Dolayısıyla, Einstein, Öklid-dışı geometrik yaklaşımların fiziksel kuramla daha uyumlu sonuçlar verebildiğini göstermiştir. Bu durum ise geometrinin tanıma dayalı uzlaşımsallığının Poincaré'den itibaren

⁹ Bu makalenin yer ve kapsam sınırlılığı nedeniyle Görelilik Kuramı'nın diğer ayrıntılarına giremiyorum. Bu noktada uzay-zamanın mutlaklığı görüşünün reddedilmesinin ne şekilde uygulandığını özetlemek, özellikle bu kuramın temel ilkelerine aşina bir okuyucu açısından yeterli olacaktır.

tartışmaya açılmasıyla koşut bir durumdur (Hızır, 2018, s. 106-109). Reichenbach gibi düşünürlerin ilk olarak geliştirdiği bu düşünceleri Nusret Hızır Kant eleştirisi bağlamında felsefeye taşıyarak modern bilimde de temel bir rolü olan zorunluluk-olumsallık çözümlemesine farklı bir yaklaşım getirir.¹⁰ Kant'a göre, rasyonel ve a priori olarak belirlenen kategoriler zorunludur ve deneyde geçerli olan olumsallıktan bağımsıktır. Hızır ise Einstein'ın kuramının bu anlamda da yıkıcı olduğunu öne sürer. Kant deneyle akıl arasındaki örtüşmeyi (tekabül) temel almıştır. Bu örtüşmenin Kant'a göre epistemolojik dayanağı "Öklid geometrisindeki sezgisel apaçıklık ve töz, nedensellik... gibi kategorilerde mantıksal apaçıklık"tır (Hızır, 1976, s. 219). Hızır'a göre ise, "görelilik teorisinden sonra artık kabul edilemez olarak görülen, bilginin rasyonel payının, deney olmaksızın ve deneyden bağımsız olarak kendi başına durabilmesidir" (s. 220). Aralarında mesafe olan iki saatin eşzamanlılığını kontrol etmek için, ışık ışınlarını kullanırız. Bu durumda ışığın hızını dikkate almamız gerekir, fakat Hızır'ın belirttiği üzere, kısır-döngü odur ki ışığın hızı da yine birbiriyle eşzamanlı saatleri temel alarak hesaplanır (s. 223). Bu kısır döngüden kurtulmak için belirli bir sınırdaki zamansal noktalardan biri temel alınan olayla eşzamanlı olarak kabul edilir (göreliliğe göre eşzamanlılık da mutlak değildir) ve diğer olaylar da buna göre açıklanır. Buna dayanarak, Hızır Einstein'ın teorisine birlikte bilginin rasyonel dayanağı ile ampirik dayanağı arasındaki ilişkinin olumsal olduğunun gösterildiğini, Kant'ın metafiziğinin aksine, ampirik olana öncel katı ussal bir sistemin kurulamayacağını öne sürer (s. 219). Bu nedenle, Hızır ilgili makalede Reichenbach'ın savını tekrarlayarak, Kant'ın bilimin analizi yapmak yerine salt aklın analizini yapmasını eleştiriyor ve bu dedüktif yöntem yerine ampirik verinin kuramsal rolünü yeniden tanımlayan induktif yöntemin temel alınması gerektiğini belirtiyor. Düşünür, asıl olarak Reichenbach'ın (1965) Görelilik Kuramı ve a priori bilgi üzerine yazdığı kitabında deneyimin koordine edilmesindeki ilkelerin a priori fakat olumsal olduğunu öne süren pozisyonundan etkilenmiş gözükmektedir. Hızır'a (1976) göre Einstein'ın temel aldığı deneysel-lik induktif yöntemi haklı çıkarmaktadır. Fakat kendisi bu noktada deneyselliğin başka felsefi boyutları da olan indüksiyona nasıl vardırılabileceğini tüm yönleriyle aydınlatmıyor. Hızır'ın söz konusu analizi Reichenbach'ı meşgul eden felsefi problemleri temel aldığına göre, şu soru ortaya çıkıyor: Bu analiz Reichenbach'ın görelilik teorisine üzerindeki yorumlarının ne derecede ötesine taşınmaktadır ve ne ölçüde bu yorumlardan ayrılmaktadır? Bu soruların yanıtı daha ileriden felsefi araştırmaları gerektirmektedir. Bu konuda fikir verebilecek önemli bir ayrıntı, Hızır'ın felsefi gelenek olarak neo-Kantçı temellerden gelen Reichenbach'a göre Kant'a daha eleştirel yaklaşması, bununla birlikte uzay ve zaman kategorilerinin

¹⁰ Bu makale öncelikle süreli yayın kapsamında, ardından Hızır'ın *Felsefe Yazıları* adlı kitabında yayınlandı. Aşağıdaki referanslarda geçen sayfa sayıları bu kitaptaki basımı temel alıyor.

felsefi temelini soruşturan ve bunların ilişkiselliğini vurgulayan Leibniz'e daha büyük bir önem vermesidir.

Nusret Hızır'ın felsefesinde dikkat çekici bir diğer husus ise mantıkçı ampimizmi diyalektikle bütünleştirme arayışıdır. Ne var ki, bu konuda da Hızır'ın ayrıntılı tahlilini içeren bir eseri bulunmamaktadır. Bunun yerine bazı eleştirel metinlerinde konuyu kısaca ele almış veya satır aralarında bu tutumunu belirtmiştir.¹¹ Hızır, analitik felsefeyi tarihsiz olmakla eleştirir. Doğrudan diyalektikle ilgili bir makalesinde geçmemekle birlikte, Hızır'ın tarihle ilgili şu çözümlemesi onun diyalektiğe ve tarihselliğe ne açıdan yakınlaştığına dair önemli ipuçları sunmaktadır:

Tarih denen konu-dilini yazmak, çok zahmet ve sabır isteyen bir iştir. Ama doğa bilimleri denen dilleri yazmak da daha kolay değil. Şöyle ki, bir fizik olayını incelerken onda etken olan öğelerin sayısı, tıpkı Tarihte olduğu gibi, pek çoktur; ancak arada şu küçük fark vardır (yani bilgi kuramı bakımından küçük): Fizikçi bir seçim, bir ayıklama yaparak öğelerin birçoğunu ihmal eder, geri kalan en önemli öğeleri bir matematik fonksiyon bağıntısında birleştirerek yasaını elde eder. Onun içindir ki, doğa yasası bir yaklaşımdır, sadece bir ölçüde doğrudur. Tarihçi, fizikçiden biraz daha çok öğeyi elde tutmayı yeğ bulur. Yoksa aralarında bir temel yapı ayrılığı yoktur. Her ikisinde de öğeler çok sayıdadır. Fizikçi küçük olanları ihmal eder, onun için olasılıklı bir yasa elde edebilir. Bunu da sonuna kadar başaramaz, ama bir yere kadar başardığını kabul edebiliriz. (Hızır, 2001, s. 347)

Hızır'ın tarihselliği bu şekilde temel alması, bilim felsefesinde tarihselliği tamamen bilim dışına itme çabası gösteren Popper'a tam karşıt bir yaklaşım ortaya koyuyor. Karl Popper, doğa bilimlerinde yasaların açıkladığı koşullu önermelerin ele aldığını öne sürüyordu. Popper'a göre, ancak "X gerçekleştiğinde, Y gerçekleşti" türünden koşullu bir önerme tekil bir olayı yasalı bir zorunluluk ilişkisi olarak ifade ettiğinden bilimsel olarak ele alınabilir (Thornton, 2018). Tarih ise, olayların karmaşıklığından ötürü öngöründe bulunmaya, dolayısıyla da bilimselliğe elverişli bir alan değildir (Popper, 2002). Hızır, yukarıda yer verilen paragrafta örtük bir Popper eleştirisi getirmektedir. Buna göre; aslında karmaşık olan doğanın kendisidir ve tarih yalnızca bu karmaşıklığın derecesi açısından herhangi bir fizik olayından farklılaşır. Dolayısıyla hem fizik hem de tarih özünde karmaşıklığı analiz etmek zorundadır; ayrışmaları ise konularının karmaşıklık derecesinin nicel farkından kaynaklanır. Fizikçi, odaklandığı yasalı durumu formüle etmek adına etkisinin ihmal edilebilir olduğuna inandığı faktörleri dışarıda tutar ki bu da aslında mutlak kesinliğin olmadığı, yasaların olasılıksal olduğu sonucuna varır. Hızır'ın bu yaklaşımı, olasılığın epistemolojik ve ontolojik koşulları gibi, çözüm

¹¹ Örneğin *Felsefe Yazıları'nın* önsözünde Viyana Çevresi'nin diyalektikle uyumlu tezlerini kabul ettiğini belirtmiştir. Asistanı Füsün Akatlı ile olan söyleşinde ise, analitik felsefenin geçici durağanlıkları mutlaklaştırdığını, parçayı bütün haline getirdiğini, ona alternatif olarak diyalektiğin ise durağanlıkların geçici olduğunu ortaya koyan sentetik görüş olduğunu belirtir (Akatlı, 2018, s. 171-172).

bekleyen başkaca problemleri beraberinde getiriyor, fakat kuşkusuz felsefenin birçok problemi birbiriyle bağlantılı olduğundan onun eleştirel yaklaşımının nihai bir çözüm sunmayışı oldukça olağan karşılanması gereken bir durumdur.¹²

Nusret Hızır'ın aynı makalesinde Batı'daki bilim felsefesinin günümüzde de egemen olan yaygın –ve aslında bazı açılardan tarihsel dogmatizm niteliğinde olan—kanılar ile ilgili bir başka eleştirisi öznenin konumuna ilişkindir. Tarihle ilgili genel bir görüş, insan tarihin içerisinde eyleyen özne olduğundan, tarihte doğa bilimlerinden farklı olarak öznelğin –ve dolayısıyla değerlerin—işin içine gireceğidir. Hızır (2001) özne ile nesnesi arasındaki eylem ilişkisinin artık fizikte de kaçınılmazlığının gösterildiğini ve tarihle fiziğin bu açıdan da yakınsadığını öne sürer (Elbette bu düşünceyi belirtirken öznel idealizm gibi bir açmazın da farkındadır.). Klasik fizikten farklı olarak, kuantum mekaniğinde gözlemci incelenen sistemden tamamen soyutlanmış bir varlık olarak ele alınamaz. Bunun nedeni, Heisenberg'in belirsizlik ilkesidir. Bu ilkeye göre, bir elektronun hem hızı hem de konumu kesin bir şekilde saptanamaz, çünkü birincisi için dalga boyu büyük, ikincisi için ise dalga boyu nispeten küçük bir ışık ışını göndermek zorunludur. Üstelik bu durum öznel bir sınırlılık da değildir; ışık ışını ile elektron arasındaki ilişkiselliğin nesnel bir sınırlılık koşuludur (Hızır, 2001, s. 347). Bu konuda Nusret Hızır'ın yaklaşımının özgünlüğü şurada ortaya çıkıyor: Hızır, belirsizlik ilkesini, çoğu zaman yapıldığı gibi yalnızca atomaltı fiziğin bir tuhaflığı olarak değerlendirmek yerine, doğadaki ilişkiselliğe, bu ilişkisellikten hareketle de özne ile onun nesnesi arasındaki etkileşimin karşılıklılığına dair felsefi çıkarımlarda bulunmaktadır.¹³

Sonuç

Bu makalede 1933 reformunun etkileri Reichenbach'ın öğrencisi Nusret Hızır'ın çalışmaları odağında ele alındı. Hızır, Reichenbach'ı iyi kavramış ve kendisinin de belirttiği gibi, Viyana Çevresi ruhunu devam ettirmiş bir isimdi (Hızır, 1976). Kendisi birçok öğrencinin ilgili kültürü edinmesine katkı sunmuş olsa da onun ölümünün ardından aynı çizgiyi benimseyen veya bu kaynaktan doğrudan

¹² Fizik yasalarıyla ilgili Hızır'ın sunduğu bu argüman, ünlü fizik felsefecisi Nancy Cartwright'ın yasalılıkla ilgili “nomolojik makineler” benzetmesine oldukça benziyor. Cartwright'ın Hızır'dan sonraki bir dönemde ortaya attığı düşünceye göre, fizik yasaları, belirli bir zorunluluk ilişkisine odaklanan ve bu ilişkinin dışında olduğu varsayılan diğer tüm etmenlerin sürekli olarak elimine edilmesi çabasını içeren bir deneysel düzenlemeyi ifade eden “nomolojik makineler” sayesinde ortaya konur (Cartwright, 1999).

¹³ Hak ettiği ilgiyi görememiş bir başka düşünür olan Yılmaz Öner de Heisenberg'in yaklaşımına dayanarak benzer ilkeler temelinde daha kapsamlı bir çözümlemeyi sunmuştur (M. Y. Öner, 2000; M. Y. Öner, 2007). Bu sözümlü ettiğim fikirsel bağlantılar, Hızır'ın kısa yazılarında ifade edilmiş düşüncelerin ardında çok daha geniş çaplı sorgulamalar bulunduğunu açıkça ortaya koyuyor. Yine de bu sorgulamalar ayrıntılı olarak ifade edilmediğinden, özlü olarak aktarılan düşüncelerin değerini ve olası problemlerini tam olarak ortaya koymak mümkün olamamaktadır.

evrilen bir felsefî gelenekten söz etmek mümkün değildir. Günümüzde Yaman Örs gibi neo-pozitivizmi benimseyen veya Teo Grünberg gibi bu akıma yakın duran fakat kısmî eleştiriler de getiren bilim felsefecileri bulunmasına rağmen, bu kişilerle Hızır arasında doğrudan bir entelektüel devamlılıktan da söz edemeyiz. Hatta, bugün Hızır'ın doğrudan entelektüel izlerini taşıyan felsefeciler dahi bulunmamaktadır. Bu durum küresel düzeydeki başlıca nedeni mantıksal ampirizmin dünya genelinde zemin kaybetmesi, dolayısıyla Reichenbach ve Hızır'ın çalışmalarının ait oldukları düşünce okuluna yönelik ilginin II. Dünya Savaşı sonrası dönemde ortadan kalkmasıdır. Öte yandan, Nusret Hızır ana akım bir neo-pozitivist olmaktan oldukça uzak olduğundan, bu durum ancak kısmî bir açıklama sunabilir. Hızır, yaklaşım bakımından neo-pozitivizmin açmazlarını vurguluyor, içerik bakımından da yazılarında sıradan bir neo-pozitivistin elinin tersiyle iteceği XX. yüzyıl öncesi filozofları sık sık konu ediniyordu. Onun düşüncelerinin etkisinin sınırlı olmamasının yerel düzeyde ise iki nedeninden söz edilebilir. Bunlardan ilki, akademik ilgi alanları son derece kapsamlı olan düşünürün felsefî birikimini –en azından yazılı haliyle—derinleştirmemesi ve fizik felsefesindeki esas meselelerde büyük oranda Reichenbach'ın görüşleri çerçevesinde yorumda bulunmasıdır. Diğer neden ise, Türkiye'de Hızır'ın düşüncelerini başka düzlemlerde tartışabilecek yeterli sayıda özgün felsefeci olmamasıdır. Bu ikinci neden açısından, aslında Nusret Hızır'a özel bir durum söz konusu değil: Başka zihinlerde dönüştürülemeyen fikirler ister istemez unutulmaya yüz tutacaktır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri benimsenen perspektifin bir sonucu olarak, yurtdışına gönderilen felsefecilerin Türkiye'de bilim felsefesi üretmesi anlamında, 1933 reformunu kapsayan daha uzun vadeli bir girişimin meyve verdiği söylenebilir. Bununla birlikte, bilim felsefesinde doğrudan Batı'da üretilen metinlerden beslenmesiyle birlikte bir yanıyla kaçınılmaz olarak Batı literatürüyle tek yanlı bir diyaloga girme durumu ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Türkiye'deki kök salmış bir bilim felsefesi geleneğinden tam olarak söz edemeyiz.

Bilim felsefesinin gelişimiyle bir derece korelasyonu bulunan bir olgu olarak, felsefenin ne olduğu ve nasıl yapılması gerektiğine dair spesifik bir algının yerleşmesindeki başarısızlığı da bu noktada tartışmak gerek. Felsefede, felsefe tarihinin aktarımının ötesine geçerek problem odaklı düşünceyi sağlama, özellikle de Batıda üretilen düşüncelerin salt nakledilmesinden veya buradaki filozofların salt karşılaştırılmasından öte, felsefî üretimin doğrudan öznesi olma konusundaki eksiklik ülkemizde hâlâ çok fazla. Reichenbach ve Viyana Çevresi filozofları problem odaklı düşünceyi tarihsel anlatı karşısında öne çıkardığından, Reichenbach ülkemizde daha etkili olabilseydi bu konuda daha büyük bir mesafe sağlanabilirdi. Bugün açısından değerlendirildiğinde, felsefede özgün, yaratıcı, daha önce söyle-

nenleri aşmak noktasında “cüretkâr”¹⁴ olma gereksinimini karşılamak için yeni bir akımın doğmasını beklememek gerekir. Bilim-felsefe ilişkisinin güçlenebilmesinin önündeki bir başka engel de Türkiye’deki akademik felsefi çevrelerde bilimin değerinin küçümsenmesi ve felsefenin bilime alternatif bir bilgi kaynağı olarak ele alınması eğilimleri, felsefecinin çağın bilimi hakkında yeterince donanımlı olmaması durumudur. Elbette, felsefenin her bir dalı epistemolojik anlamda bilimsel bilgiyle aynı ölçüde temas halinde değil, fakat buradaki sorun –elbette eleştirilen eğilimin uç bir yorumu olarak—felsefi sorgulamanın genel olarak bilimin tarihsel ve günümüz pratiğinin katkılarına çok az değen ve felsefenin bilimin epistemolojik evreninden ayrı bir boyutta yer alan bir etkinlik olduğu önkabulüdür. Her zaman bilime doğrudan alternatif olarak öne sürülme de felsefenin bilimle kesişmeyen bir etkinlik olarak ele alınması Türkiye’de yaygın bir yaklaşımdır. Bu tutum Nusret Hızır’ın eleştirdiği üzere, Schelling ve Fichte gibi Alman Romantiklerinin döneminin bilimsel etkinliğini adeta yadsıyan, ona alternatif bir bilim veya bilme tarzı olarak kendi felsefelerini öne sürmelerini akla getirmektedir. Masabaşı felsefenin bilimsel bulgular karşısında gözünü kapatması veya en iyi ihtimalle üretilen bilimsel bilginin irdelenmesini daraltılmış bir bilim felsefesi etkinliğinin insafına bırakması yerine, felsefe ile bilimin kesiştiği kuramsal alanlara odaklanan akademik çalışmalar sözü edilen eğilimlerin alternatifinin geliştirilmesi noktasında katkı sunabilir. Bu yazıda tartışılan, Reichenbach ve Nusret Hızır’ın temsil ettiği akım, felsefede bu sözü edilen tıkanıklığın aşılabilmesi adına önemlidir. Mantıksal ampirizm bugün gündemden düşmüş bir felsefi yaklaşım olabilir –ki bu çalışmada öne sürüldüğü gibi bu akımın terk edilmesinde birtakım haklı gerekçeler de bulunmaktadır. Buna rağmen, bu akımın tüm yönleriyle aşılmış olduğunu da söyleyemeyiz. Aksine, doğrudan Reichenbach’ı meşgul eden birçok problem güncelliğini korumaktadır. Türkiye’de bilim felsefesinin gelişimi açısından, Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türkiye’ye sirayet etmiş bu akımın mirası bütünüyle bilim tarihinin tozlu sayfalarına terk edilmemeli, bilimsel bilgiye dudak büken felsefe eğilimlerinin eleştirisi bağlamında sahiplenilmelidir.

¹⁴ Burada cüretkârlık kendi katkısını abartan veya büyük sözler sarf etmeye çabalayan abartılı tutumlarla özdeşleştirilmek zorunda değildir. Kastedilen, esasında mütevazı da olsa özgün katkıda bulunmaya yönelik bir tutumun benimsenmesidir. Cumhuriyet döneminde Batı felsefesini özümseme çabası ön plana çıktıysa da entelektüel cüretkârlığın önkoşulu olarak özgür düşüncenin kişisel yaratıcılık ve ilerleme perspektifiyle bağlantısı Türkiye’de çoğunlukla göz ardı edilmektedir.

Kaynakça

- Ada, T. (2020). Pozitivist felsefenin etkisi altındaki bir aydın profili: Doktor Adnan Adıvar. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 125(246), 95–108.
- Akatlı, F. ve Hızır, N. (2018). Nusret Hızır ile bir söyleşi. *Bilimin ışığında felsefe* içinde (s. 167–184). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Akdoğan, C. (2001). Reichenbach ve Türkiye'de pozitivism. *Cumhuriyet döneminde Türkiye'de eğitim ve araştırma alanı olarak felsefe* içinde (s. 44–59). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Arslan, A. ve Selçuk, M. (2008). Üniversite ve özerklik: tek parti döneminde yükseköğretim (1923-1946). *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 12, 349–370.
- Arslan, H. T. (2017). Darülfünun'dan İstanbul Üniversitesi'ne felsefe öğreniminin yapılandırılması. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 61, 51–86.
- Bahadır, O. (2005). Cumhuriyet'in ilk yıllarında biyoloji yazıları. *Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1, 111–122.
- Cartwright, N. (1999). *The dappled world: a study of the boundaries of science*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Creath, R. (2017). Logical empiricism. E. N. Zalta (Ed.). *The stanford encyclopedia of philosophy*. <https://plato.stanford.edu/entries/logical-empiricism/> adresinden erişilmiştir.
- Direk, Z. (1998). Türkiye'de felsefenin kuruluşu. *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek Sempozyum Bildirileri* içinde (s. 85-95). İstanbul: Metis Yayınları.
- Ertan, F. (1994). *Kadrocular ve kadro hareketi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Güzeldere, G. (2005). An interview with Maria Reichenbach and David Kaplan. In G. Irzık ve G. Güzeldere (Eds.). *Turkish studies in the history and philosophy of science* (pp. 7-24). Dordrecht: Springer.
- Hızır, N. (1976). *Felsefe yazıları*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Hızır, N. (2001). Anlam dünyasında bilim ve teknoloji. B. Çotuksöken (Ed.). *Cumhuriyet döneminde Türkiye'de eğitim ve araştırma alanı olarak felsefe* içinde (s. 343–348). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Hızır, N. (2018). *Bilimin ışığında felsefe*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Irzık, G. (2011). Hans Reichenbach in Istanbul. *Synthese*, 181(1), 157–180.
- Kadioğlu, S. ve Erginöz, G. (2011). İstanbul'da bir Alman filozof: Hans Reichenbach. *Kutadgu-bilig*, 19, 159–173.
- Kadioğlu, S. (2003). Raymond Hovasse'ın Türkiye'deki bilimsel çalışmaları ve Baltalimanı Hayvanat İstasyonu'nun kuruluşu. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 4(2), 61–82.
- Kafadar, O. (2000). *Türkiye'de kültürel dönüşümler ve felsefe eğitimi*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kaynaradağ, A. (1986). *Felsefecilerle söyleşiler*. İstanbul: Elif Yayınevi.
- Korlaelçi, M. (2002). *Pozitivizmin Türkiye'ye girişi*. Ankara: Hece Yayınları.
- Mazıcı, N. (1995). Öncesi ve sonrasıyla 1933 üniversite reformu. *Birikim*, 76, 66–70.
- Namal, Y. ve Karakök, T. (2011). Atatürk and the University Reform (1933). *Journal of Higher Education and Science*, 1(1), 27–35.

- Öner, M. Y. (2000). *Fizik ve felsefe*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Öner, M. Y. (2007). *Geleneksel çin felsefesi, Mao Zedung düşüncesi ve sosyal karar teorisi*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Öner, N. (2000). Profesör Nusret Hızır. *Doğu Batı*, 12, 65–73.
- Popper, K. (2002). *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge*. London: Routledge.
- Reichenbach, H. (1965). *The theory of relativity and a priori knowledge*. Oakland: University of California Press.
- Reichenbach, H. (2000). *Bilimsel felsefenin doğuşu*. (C. Yıldırım, Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Reichenbach, H. (2013). *Bilime yeni pozitivist bakış: İstanbul konferansları*. (H. V. Eralp, Çev.). Ankara: Epos Yayınları.
- Roure, P. (2018). Rakip paradigmlar: Alman felsefesinin İstanbul Üniversitesi'ne girişi. *Felsefe Arkivi*, (49), 37–51.
- Salmon, W. C. (1979). *Hans Reichenbach: Logical empiricist*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company.
- Stadler, F. (2011). The road to Experience and Prediction from within: Hans Reichenbach's scientific correspondence from Berlin to Istanbul. *Synthese*, 181(1), 137–155.
- Tachau, F. (2002). German Jewish émigrés in Turkey. In A. Levy (Ed.). *Jews, Turks, Ottomans* (pp. 233-245). Syracuse: Syracuse University Press.
- Thornton, S. (2018). Karl Popper. E. Zalta (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* içerisinde. <https://plato.stanford.edu/entries/popper/> adresinden alındı.
- Uçar, S. (2016). Hans Reichenbach ve Türk felsefesine katkıları. *Kutadgubilig*, 30, 1001–1030.
- Yıldırım, C. (1991). *Bilim felsefesi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yıldırım, C. (2001). Bilim felsefesinin felsefe içindeki yeri. B. Çotuksöken (Ed.). *Cumhuriyet döneminde Türkiye'de eğitim ve araştırma alanı olarak felsefe* içinde (s. 566-569). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.